

KS. KAZIMIERZ ŚWIĘS

RELIGIJNA SOCJALIZACJA MŁODZIEŻY

WSTĘP

W kontekście szybkich przemian społeczno-kulturowych coraz większej wagi nabiera zagadnienie socjalizacji młodego pokolenia. Za jego podjęciem przemawia już nie tyle oczywisty fakt, iż każda grupa społeczna musi, w trosce o swoje trwanie i rozwój, zapewniać sobie dopływ nowych członków, co raczej same mechanizmy wprowadzania jednostki do życia społecznego, które bardzo szybko zmieniają się i różnicują w pluralistycznym społeczeństwie. Nadal aktualna jest teza F. Znanieckiego, że każdy człowiek bądź w młodości, bądź w wieku dojrzałym jest kandydatem do wielu grup społecznych, których wymagania kombinują się, łączą i krzyżują w najrozmaitszy sposób¹ Proces wprowadzania jednostki do udziału w życiu społecznym socjologowie określają mianem socjalizacji. Obejmuje on na ogół uczenie się tych wszystkich zachowań, które są konieczne do prawidłowego funkcjonowania w danej grupie społecznej. Oznacza także internalizację określonych wartości, norm moralnych oraz przejmowanie ról społecznych. W procesie tym tworzona jest też tożsamość i osobowość jednostki² Odnosząc te uwagi do grup i instytucji religijnych, można analogicznie stwierdzić, że i one, w trosce o formację swoich nowych członków, uwzględniają w mię-

Ks. dr KAZIMIERZ ŚWIĘS – adiunkt Katedry Socjologii Religii Instytutu Pastoralno-Katechetycznego KUL; adres do korespondencji: ul. Radziszewskiego 7, 20-039 Lublin; e-mail: kswies@kul.lublin.pl

¹ F. Z n a n i e c k i. *Socjologia wychowania*. Warszawa 2001 s. 51.

H. M i e l i c k a. *Proces socjalizacji i enkulturacji*. W: *Socjologia wychowania. Wybór tekstów*. Oprac. H. Mielicka. Kielce 2000 s. 11-15; J. T u r o w s k i. *Socjologia. Małe struktury społeczne*. Lublin 1993 s. 39-41.

dzygeneracyjnym przekazie modele zachowań religijnych, wiedzę religijną, wierzenia, rytuały i obyczaje religijne. Nie sam jednak przekaz jest tutaj celem, co raczej jego skutek – mianowicie ukształtowanie dojrzałej osobowości religijnej, w której wiara stanie się osobiście przeżywaną wartością, a nie tylko zewnętrznym dziedzictwem kulturowym³

Religijna socjalizacja młodego pokolenia jest też ważnym zagadnieniem duszpasterskim. Wprawdzie same socjologiczne badania i analizy nie stanowią same w sobie podstawy do ustalania dyrektyw działalności pastoralnej, o ile wcześniej nie uwzględni się niezmiennych zasad duszpasterstwa, niemniej jednak są pomocne w poszukiwaniu adekwatnych form i metod duszpasterskich, które nie mogą być oderwane od aktualnych potrzeb egzystencjalnych i duchowych współczesnego człowieka⁴

Uwzględniając powyższe spostrzeżenia, w pierwszym punkcie niniejszego opracowania zwróci się uwagę na społeczne i religijne tło religijnej socjalizacji młodzieży. Chodzić tu będzie głównie o najważniejsze elementy polskich przemian społecznych (kontekst społeczny) oraz o aktualną ocenę religijno-moralnej kondycji młodego pokolenia (kontekst religijny). W drugiej natomiast części przywoła się ważne problemy pastoralne związane z wychowaniem młodzieży w zakresie życia religijnego. Uwzględni się też oczekiwania młodych wobec instytucji socjalizujących (rodzina, Kościół) oraz dziedziny socjalizacji.

I. SPOŁECZNO-RELIGIJNE TŁO SOCJALIZACJI MŁODZIEŻY

Socjologowie wychowania podkreślają, że proces socjalizacji związany jest ze środowiskiem społecznym, w którym jednostka żyje, i uzależniony od wartości, norm i wzorów zachowań w nim obowiązujących⁵. Mówiąc więc o socjalizacji religijnej, nie sposób pominąć społeczno-kulturowego kontekstu, w którym ten proces przebiega. Nie ulega wątpliwości, że współczesne społeczeństwo polskie jest społeczeństwem pluralistycznym. Weryfikują się w nim bowiem, mniej lub bardziej wyraziście, wszystkie elementy „idealnego

³ W P i w o w a r s k i. *Socjologia religii*. Lublin 2000 s. 102-103.

⁴ R. K a m i ń s k i. *Główne kierunki pracy duszpasterskiej Kościoła w Polsce*. W: *Duszpasterstwo a wyzwania XXI wieku. Materiały z sympozjum pastoralistów polskich 22-24 kwietnia*. Red. J. Ostrowski. Kielce 2001 s. 46.

⁵ M i e l i c k a. *Proces socjalizacji i enkulturacji* s. 15.

typu” takiego społeczeństwa. Znaczącym wśród nich jest pluralizm społeczny i kulturowy. W pierwszym przypadku chodzi o wielość i konkurencję różnych grup i instytucji społecznych oraz ich zróżnicowanie ze względu na funkcje w społeczeństwie. Inaczej mówiąc, pluralizm strukturalny oznacza istnienie różnych subsystemów społecznych, których sfery działania stają się autonomiczne w pełnieniu swoich zadań⁶ Konsekwencje tego stanu rzeczy dla socjalizacji młodego pokolenia są jasne. Wprowadzanie w życie religijne traci formę bezkonfliktowego przekazu dziedzictwa i przyjmowania go na zasadzie tradycji (np. w rodzinie). Coraz większą rolę odgrywają tu wyspecjalizowane grupy i instytucje społeczne, które przekazują różne wartości. W przypadku drugim chodzi o konkurencję i współzawodnictwo w dziedzinie światopoglądu, filozofii życia i systemu znaczeń⁷ Socjologowie religii mówią o przejściu od społeczeństwa losu do społeczeństwa wyboru. Pierwszy typ charakteryzuje się sytuacją, w której występuje brak opcji, alternatyw, wyborów, co świadczy o pewnym determinizmie tego typu społeczeństwa. Drugi typ z kolei stwarza sytuację, w której występuje wielość opcji i alternatyw, a nawet sytuacje, „w których wybieranie staje się imperatywem” Te dwa typy społeczeństw określa się czasem jako społeczeństwo tradycyjne i nowoczesne (lub ponowoczesne). W tym ostatnim człowiek wydaje się być klientem na swoistym „rynku światopoglądowym”, na którym nie zawsze umie wybierać. Ten stan rzeczy trzeba uwzględnić mówiąc o pokoleniu młodzieży polskiej. W młodym pokoleniu zmiany postaw religijnych i moralnych dokonują się stosunkowo szybko, a tradycyjne wartości nie zawsze są zastępowane przez wzorce właściwe.

Naszkicowana wyżej sytuacja wpływa na zmianę miejsca i roli Kościoła w społeczeństwie polskim, a w konsekwencji też na zasięg socjalizacji religijnej (Kościół jako jej podmiot). Ujmując zagadnienie od strony socjologicznej, można powiedzieć, że i Kościół staje się jedną z instytucji społecznych o wyraźnie określonych funkcjach religijnych. Traci powoli tzw. funkcje ekstensywne, które jako „Kościół ludowy” pełnił wcześniej: krytyczną wobec zaplanowanej laicyzacji społeczeństwa; integracyjną wobec anomii społecznej; opiekuńczą w sytuacji pozbawienia przez totalitarne państwo podmiotowości narodu. Siłą rzeczy rzutowało to na strategię duszpasterską, która przez wiele lat ukierunkowana była na przeciętnego katolika (duszpasterstwo masowe).

⁶ J. M a r i a ń s k i. *Młodzież między tradycją i ponowoczesnością. Wartości moralne w świadomości maturzystów*. Lublin 1995 s. 20.

⁷ P i w o w a r s k i. *Socjologia religii* s. 360, 369.

Wolny od tych zadań Kościół może obecnie bardziej skupić się na działalności religijnej oraz na funkcji profetyczno-krytycznej, która wchodzi w skład jego misji ewangelizacyjnej.

Aprobata pluralizmu dotyka też w coraz większym stopniu samych instytucji religijnych. Symptodem tego może być wielość różnych orientacji i opinii w samym Kościele. Dotyczy to zwłaszcza kulturowych schematów pojmowania Kościoła bądź to w kategoriach instytucjonalnych (hierarchia), bądź w kategoriach wspólnotowych. Trudno też nie zauważyć pluralizmu opinii wewnątrz samego katolicyzmu polskiego. Przywoływanie podziału na katolicyzm otwarty, zamknięty, katolicyzm protestu i katolicyzm integralny⁸ ma wprawdzie postać znanych w naukach społecznych weberowskich typów idealnych, niemniej jednak związane są one z określonymi nurtami ideowymi, których wpływu na kształt religijności przyszłych Polaków nie wolno lekceważyć.

W refleksji nad socjalizacją religijną młodego pokolenia, obok kontekstu społecznego, zwrócić trzeba uwagę na sam przedmiot socjalizacji – młodzież. Socjologowie podkreślają, że religijność i moralność młodego pokolenia charakteryzuje się kontynuacją tradycji i zerwaniem z nią, trwałością i zmianą. Młodzież znajduje się jakby między tradycją i nowoczesnością⁹. Młody wiek jest czasem kształtowania swojej własnej tożsamości osobowej i społecznej, wyboru dróg edukacyjnych i zawodowych, internalizowaniem różnorodnych wartości i norm, które podziela otoczenie. Na ile więc kształt religijności współczesnych młodych Polaków pozwala mówić o sukcesach i niepowodzeniach działalności instytucji religijnych w zakresie budowania dojrzałej wiary?

W odpowiedzi na to pytanie warto przykładowo przywołać rezultaty kilku badań socjologicznych (ogólnopolskich i środowiskowych) nad religijnością młodzieży. Trzeba jednak zaznaczyć, że socjologia w opisie religijności zwraca uwagę na stronę zjawiskową religii, tzn. na widzialne jej przejawy w życiu społecznym. Dlatego też do proponowanych w jej ramach kategorii i wyników badań trzeba podchodzić z roztropną ostrożnością, zdając sobie sprawę z metodologicznych ograniczeń tej dyscypliny w opisie wiary religijnej. Niemniej jednak od lat prowadzone badania pozwoliły uchwycić zasadnicze kierunki przemian religijności polskiego społeczeństwa. Socjologowie wystarczająco potwierdzili hipotezę, że religijność ta funkcjonuje na

⁸ J. G o w i n. *Kościół w czasach wolności*. Kraków 1999 s. 311-377

⁹ J. M a r i a ń s k i. *Młodzież między tradycją i ponowoczesnością* s. 337

dwóch poziomach. Na poziomie pierwszym, ogólnonarodowym, związana jest z chrześcijańską przeszłością narodu oraz z wartościami, wokół których naród się integrował i przetrwał trudny czas zaborów, okupacji, systemu totalitarnego. Religijność w tej płaszczyźnie, przejawiająca się głównie w masowym udziale w praktykach religijnych, utrzymywała się na wysokim poziomie, a często nawet wzrastała. Druga płaszczyzna funkcjonowania religijności to płaszczyzna życia codziennego. Tutaj zauważono zjawisko selektywności, dotyczące wierzeń religijnych (akceptacji prawd wiary) i w jeszcze większym stopniu sfery moralności. Chodzi o wybiórcze traktowanie oficjalnej doktryny katolicyzmu. Dla wielu ludzi religia była akceptowaną wartością społeczną, kulturowym bagażem przejętym z tradycji, a nie wartością przeżywaną osobowo. W okresie powojennym w Polsce proces selektywności ciągle się pogłębiał i upowszechniał. Trzeba jednak zaznaczyć, że nie prowadzi on w takim tempie jak w krajach zachodnich do rozluźnienia więzi z instytucjami religijnymi. Wiąże się to z zakorzenieniem religijności polskiej w tradycji i kulturze narodowej. Przyniesione spostrzeżenia dadzą się w dużej mierze odnieść do pokolenia młodzieży. Zwróćmy więc uwagę na niektóre dane ilustrujące to zjawisko.

Ogólnie można stwierdzić, że w społeczeństwie polskim wysoki procent badanych określa się jako wierzący lub głęboko wierzący. Ta tendencja utrzymuje się, mimo przemian w wielu dziedzinach, prawie na niezmiennym poziomie¹⁰ Gdy chodzi o młodzież, to pod koniec lat osiemdziesiątych pokolenie polskich licealistów oraz studentów uważało siebie: za głęboko wierzących – 17,9%; wierzących – 61,8%; niezdecydowanych w sprawach wiary, ale przywiązanych do tradycji religijnej – 15,3%; obojętnych religijnie – 2,4%; niewierzących – 2,4%¹¹ W 1994 r. młodzież maturalna w sześciu miastach Polski deklarowała swoje postawy wobec wiary w takiej samej kolejności: 8,6%; 63,0%; 18,7%; 6,2%; 6,2%¹² W badaniach ogólnopolskich z 1998 r. identyczne wskaźniki dla ludzi w wieku 18-19 lat kształtowały się następująco: 6,0%; 76,0%, 12,0%; 2,4%; 4,0%¹³ Uwzględniając tylko te

¹⁰ B. W c i ó r k a. *Religijność Polaków. Identyfikacje religijne w latach 1986-2000 i ich związki z postawami obywatelskimi w III Rzeczypospolitej. Wystąpienie przygotowane na XI Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny*. Warszawa 2000 s. 2 (mps).

¹¹ *Wartości religijne i moralne młodych Polaków*. Red. J. Mariański, W Zdaniewicz. Warszawa 1991 s. 40.

¹² M a r i a ń s k i. *Młodzież między tradycją i ponowoczesnością* s. 92.

¹³ E. J a r m o c h. *Globalne postawy Polaków wobec religii. W: Religijność Polaków 1991-1998*. Red. W Zdaniewicz. Warszawa 2001 s. 21.

nieliczne wskaźniki, można zacytować konstatacje socjologów, którzy wypowiadając się o postawach wobec wiary, stwierdzają, że oddziaływaniem procesów laicyzacji najbardziej objęta jest młodzież w wieku przed ukończeniem dwudziestego roku życia¹⁴. W uzasadnieniu swojej wiary młodzi odwołują się najczęściej do osobistych przemyśleń i przekonań, chociaż przywiązują też dużą wagę do tradycji i wychowania rodzinnego. Nieco rzadziej wskazuje się na wpływ uczęszczania do kościoła oraz własnych przeżyć i doświadczeń życiowych.

Wyniki badań socjologicznych nad postawami młodego pokolenia wobec wiary religijnej nasuwają myśl o zmianach w tej dziedzinie. Dostrzega się zachwianie ciągłości wiary oraz przewagę osobistych argumentów w jej uzasadnieniu. Pojawia się realny problem konsensusu wiary religijnej. W przyszłości może on przybierać na sile w kierunku bardziej prywatnych, przeżyciowych i indywidualnych postaw religijnych zarówno w płaszczyźnie zewnętrznych zachowań, jak i motywacji. Prowadzić to może do świadomego pogłębiania wiary albo do postaw kontestacji¹⁵.

Dojrzała religijność, a taka ma być efektem procesów socjalizacji, nie może redukować się jedynie do indywidualnych postaw, ale musi zawierać implikacje społeczne. Potrzeba przypominania o społecznym wymiarze wiary staje się dzisiaj imperatywem dla pastoralnej działalności Kościoła. Autentycznie przeżywana wiara powinna obejmować wszystkie wymiary życia człowieka. Sprowadzenie jej wyłącznie do sfery prywatnej prowadzi może albo do formalizmu w relacjach z Bogiem, albo do całkowitego oderwania się od rzeczywistości ziemskiej i narażenia na zarzut „opium dla ludu”¹⁶. Stąd też, mówiąc o socjalizacji religijnej, nie sposób pominąć sfery moralności. W nowoczesnych społeczeństwach kwestionuje się często ważność norm moralnych, zwłaszcza powiązanych z religią. Moralność jest uznawana za sprawę prywatną, co oznacza, że jednostka według własnych potrzeb ustala cele i środki ich realizacji. We współczesnym społeczeństwie pluralistycznym słabnie znaczenie religii w sankcjonowaniu norm i wzorów działania moralnego. J. Mariański, reflektując w obszernym studium socjologicznym nad moralnością młodego pokolenia Polaków ostatniej dekady minionego stulecia,

¹⁴ Tamże s. 29.

¹⁵ J. M a r i a ń s k i. *Między nadzieją a zwątpieniem. Sens życia w świadomości młodzieży szkolnej*. Lublin 1998 s. 135-136.

¹⁶ F. K a m p k a. *Kościół wobec życia gospodarczego*. „Przegląd Powszechny” 10:1990 s. 9.

postawił intrygujące pytanie: kryzys moralny czy transformacja wartości? Po licznych analizach stwierdza, że „w obecnej fazie przemian moralnych w Polsce mamy jednak do czynienia bardziej z procesem rozpadu wartości moralnych (kryzys moralny), niż z procesem transformacji wartości, rozumianym jako umacnianie się obiektywnego porządku (ładu moralnego)”¹⁷ Zjawisko to daje się zauważyć tak na płaszczyźnie ogólnych orientacji moralnych, jak i w podejściu do spraw konkretnych (np. moralności małżeńsko-rodzinnej). Gdy chodzi o te pierwsze, to dotychczasowe badania socjologiczne wskazują na upowszechnianie się takiego nastawienia do moralności, według którego nie istnieje dobro samo w sobie i zło samo w sobie, lecz jest ono sprawą indywidualnego uznania. Pewnym symptomem odchodzenia od moralności ogólnej do sytuacyjnej jest kwestionowanie istnienia obiektywnych kryteriów moralnych, pozwalających na ocenę, co jest dobre, a co złe. W latach dziewięćdziesiątych w licznych badaniach (przeważnie młodzieży szkół średnich), zrealizowanych na próbach ogólnopolskich i środowiskowych, wskaźnik tych, którzy uznawali istnienie jasnych kryteriów moralnych, mówiących niezależnie od okoliczności, co jest dobre, a co złe, wahał się w granicach od 17,3% do 34,2%; jednocześnie wskaźnik tych, którzy przeczyli istnieniu takich kryteriów, uzależniając dobro i zło od sytuacji, zamykał się w granicach od 46,7% do 65,0%¹⁸

W warunkach nowoczesnego społeczeństwa zmieniają się relacje między religijnością i moralnością. Jest to związane z procesem sekularyzacji, którą można rozumieć jako wyzwalamie się różnych sektorów życia spod wpływów Kościoła. Ustawienie polityki, gospodarki, kultury zaczyna przebiegać niezależnie od moralności chrześcijańskiej, a do głosu dochodzą często takie kryteria, jak skuteczność polityczna czy opinia demokratycznej większości. Niepokojącym zjawiskiem jest fakt, że postawy te często wykraczają poza zwyczajny pragmatyzm, przybierając postać kulturowych i społecznych zasad. W tej sytuacji zdarza się, że także wierzący powołują się na kryteria obce Ewangelii lub nawet z nią sprzeczne¹⁹ Taka postawa ujawnia się w konkretnych sprawach. Dziedziną moralną najbardziej dotkniętą przez selektywność jest moralność małżeńsko-rodzinna. Zjawisko to daje się zauważyć od dziesiątków lat niemal we wszystkich badaniach nad religijnością polskiego

¹⁷ J. M a r i a ń s k i. *Kryzys moralny czy transformacja wartości. Studium socjologiczne*. Lublin 2001 s. 423.

¹⁸ Tamże s. 148.

¹⁹ J a n P a w e ł II. *Veritatis splendor* nr 88

społeczeństwa. Jako ilustrację tego fenomenu można podać stopień akceptacji norm związanych z moralnością małżeństwa i rodziny. Dane pochodzą z badań zrealizowanych wśród młodzieży szkół średnich i studentów w różnych miastach całej Polski. Wskaźnik pełnej akceptacji normy seksualnej czystości przedmałżeńskiej zamykał się w granicach: 9,4% – 22,3%; wierności małżeńskiej: 61,5% – 81,8% (ta norma jest najbardziej przestrzegana); nierozzerwalności małżeństwa: 16,8% – 24,4%; zakazu sztucznej antykoncepcji: 6,5% – 21,6%; zakazu aborcji: 32,0% – 54,5%. Trzeba też dodać, że znaczna część populacji badanych wyraźnie dopuszcza przekraczanie norm w tej dziedzinie lub uzależnia ich obowiązywalność od okoliczności²⁰

Przywołane przykłady z badań socjologicznych wskazują na znaczną liberalizację poglądów moralnych. Dla części młodzieży swoboda przedmałżeńskich kontaktów seksualnych jawi się jako swoista wolność. Obserwuje się także zmiany w świadomości społecznej dotyczącej trwałości małżeństwa. Istnieje przyzwolenie społeczne i tolerancja wobec tzw. nieformalnych związków. Również wysoki poziom akceptacji antykoncepcyjnych metod planowania poczęć świadczy o znacznym odejściu od katolickich zasad moralności małżeńskiej. Zdecydowana mniejszość młodzieży polskiej podziela doktrynę moralną Kościoła w omawianej kwestii. Socjologowie moralności mówią tu nawet o szczególnym kryzysie etyki instytucjonalnej, rozumianej jako zespół nakazów i zakazów, oraz o przechodzeniu od chrześcijańskiego systemu wartości i norm do bliżej nieokreślonego albo laickiego systemu aksjologicznego. W dziedzinie moralnej pojawia się coraz powszechniejsza zgoda na odstępstwa od uznawanych jeszcze teoretycznie zasad etycznych. Prowadzi to do zakwestionowania dotychczas uznawanych wartości i norm oraz ich relatywizacji. Poszerza się pęknięcie między postawami i zachowaniami ludzi wierzących a oficjalną nauką Kościoła.

Proces socjalizacji, przebiegający w określonym kontekście kulturowo-społecznym, wiąże się również z internalizacją wartości. Są one traktowane jako standardy lub kryteria ocen siebie i rzeczywistości społecznej. Ogólnie dzielą się na osobowe i społeczne (podstawowe). Pierwsze dostarczają sensu, legitymizacji, orientacji jednostkom ludzkim; drugie pełnią podobną funkcję w odniesieniu do grup ludzkich i szerszych społeczności. Współcześnie daje się zauważyć intensywne przemiany wartości i orientacji na wartości. Na przemiany te szczególnie uwrażliwiona jest młodzież, która coraz częściej

²⁰ M a r i a ń s k i. *Kryzys moralny czy transformacja wartości* s. 334.

wyżej ceni wartości życia prywatnego aniżeli społecznego i publicznego. Mówi się nawet o przejściu od wartości ascetycznych, tradycyjnych (względ na innych, gotowość pomocy, samodyscyplina, rzetelne wypełnianie obowiązku, gotowość do ofiar) do wartości samorealizacyjnych (zdrowie, wysoki standard materialny, urozmaicony czas wolny, szeroki zakres osobistej niezależności)²¹

Jednym z problemów badawczych w Polsce było pytanie o podstawowe wyznaczniki postaw, sensu życia, działań młodzieży. Zinstytucjonalizowane w społeczeństwie wartości i normy są internalizowane w osobowości, kształtują nasze wybory życiowe, stają się podstawą działań. W połowie lat dziewięćdziesiątych młodzież szkół średnich z różnych środowisk miejskich Polski przyznawała naczelne miejsce szczęściu rodzinnemu jako celowi życia codziennego, a w dalszej kolejności były: wielka odwzajemniona miłość, wykształcenie, świadomość bycia potrzebnym innym, grono przyjaciół, szacunek ze strony ludzi, ciekawa praca. Mniej niż jedna trzecia badanych wskazywała na dobrobyt, spokojne życie, obfitość przygód, silny charakter, wiarę religijną. Bardzo mało respondentów wybierało pomyślność ojczyzny, zdobycie sławy i władzy²² Optymistyczny wydaje się fakt, że wśród najczęściej wybieranych celów życiowych są nie tylko cele prywatno-osobiste, ale również cele mające szersze odniesienia społeczne.

We współczesnym społeczeństwie, w którym konkuruje wiele wartości i ofert na udane życie, wybór konkretnych wartości jest niezbędnym źródłem kształtowania sensu życia. Młodzież szkół średnich z ośmiu miast Polski, odpowiadając na pytanie, co nadaje życiu sens, na pierwszym miejscu stawiała miłość i wielkie uczucie, a dalej szczęście rodzinne, zaufanie u ludzi i przyjaciół, pracę, zdobycie indywidualności. Dopiero na dziewiątym miejscu znalazła się głęboka wiara religijna jako źródło sensu życia (w wyborach tylko jednej wartości była ona szóstym miejscem). Pozostając przy temacie sensu życia, trzeba podkreślić, że młodzież liczy się z religią jako wartością, która wyłącznie może nadać sens życiu. We wspomnianych badaniach około jedna trzecia ankietowanych w pełni akceptowała twierdzenie, że życie ma sens tylko dlatego, że istnieje Bóg, i również co trzeci badany uważał, że

²¹ G. H e p p. *Asketische Werte. Zur ihrer Bedeutung im Spannungsfeld von Selbstentfaltung und Gemeinwohl.* „Kirche und Gesellschaft” 164:1989 s. 5-7

²² M a r i a ń s k i. *Młodzież między tradycją i ponowoczesnością* s. 171-172.

tylko religia może nadać sens życiu człowieka²³ Warto o tym pamiętać w pracy z młodzieżą.

Przytoczone, z konieczności bardzo wybiórczo, w niniejszym punkcie dane socjologiczne nie pozwalają jasno określić, w jakim kierunku pójdą w przyszłości przemiany religijności młodego pokolenia. Fenomen polskiej religijności u progu nowego wieku odbiega od teorii sekularyzacji w socjologii zachodniej. Można jednak zauważyć, że faktyczny stan religijności daleko odbiega od oficjalnego modelu katolicyzmu. Przy niemal powszechnej akceptacji religii poszerza się margines indyferentyzmu i selektywności. Symptomatyczny jest przede wszystkim rozróżnienie między deklarowaną wiarą i zachowaniami rytualnymi (praktyki) a religijnością życia codziennego. Procesy te będą się z pewnością pogłębiać, bo w społeczeństwie „wyboru” przedmiotem wyboru stanie się w jakimś sensie również religijność i jej kształt. Kontekst społeczeństwa pluralistycznego nie musi oznaczać dla Kościoła sytuacji dramatycznej, lecz raczej winien być odczytany jako znak czasu i możliwość kształtowania takiej religijności, która nie zrywając z tradycją, stanie się jednocześnie rzeczywistością głęboko motywowaną wewnątrznie i przeżywaną autentycznie osobowo, niezależnie od okoliczności. Realizacja tej możliwości uzależniona będzie jednak od pastoralnej działalności Kościoła.

II. PASTORALNE PROBLEMY SOCJALIZACJI RELIGIJNEJ

Ojciec święty Jan Paweł II w Liście apostolskim *Novo millennio ineunte* przypomina, że fundamentem każdej działalności pastoralnej jest Chrystus, natomiast perspektywą, która winna przepajać każdą działalność duszpasterską, jest perspektywa świętości (nr 30). Niezależnie więc od tego, jakich wyników dostarczają nam badania socjologiczne na temat Kościoła, religijności i duszpasterstwa, Kościół i tak będzie spełniał właściwe sobie funkcje, z socjalizacją religijną dzieci i młodzieży włącznie. Trafna diagnoza sytuacji społecznej, mimo że nie stanowi zobowiązania do konkretnych działań, może jednak sygnalizować problemy czy szanse ich rozwiązania. W nawiązaniu do treści zasygnalizowanych w poprzednim punkcie, zwróci się tutaj uwagę na kilka najważniejszych spraw.

²³ T e n z e. *Między nadzieją i zwątpieniem* s. 233, 237, 276.

1. Przejście od totalitaryzmu do demokracji będzie związane z coraz większą aprobatą pluralizmu, wolności i uczestnictwa. W tym kontekście należy liczyć się z oddolnymi dążeniami wyznaczającymi drogę przemian Kościoła w kierunku wspólnotowej eklezjologii ludu Bożego, która dla młodego pokolenia jest bardziej atrakcyjna niż nadmiernie akcentowana instytucjonalność i urzędy. Z badań socjologicznych, przeprowadzonych w kilku diecezjach Polski, wynika, że ponad połowa młodych respondentów pojmuje Kościół jako wspólnotę ludu Bożego. Nie są to wprawdzie wyniki reprezentatywne dla całej Polski, wskazują jednak, że młodzi ludzie traktują Kościół bardziej w kategoriach wspólnotowych aniżeli instytucjonalnych. Wydaje się, że młode pokolenie odchodzi od klerykalnej wizji Kościoła. Takie też będą oczekiwania pod adresem duszpasterstwa. Pozytywne lub negatywne nastawienie do Kościoła staje się często głównym faktorem poziomu religijności²⁴

2. Wszelkie działania duszpasterskie winny obecnie zmierzać do tego, by katolicyzm młodego pokolenia nie stracił swoich korzeni. Tradycyjna, masowa religijność, by oprzeć się procesom sekularyzacji, musi być pogłębiona w kierunku religijności uwewnętrznionej, opartej na osobistym i świadomym wyborze. Realizacja tego postulatu nie oznacza bynajmniej zarzucenia duszpasterstwa ogólnego, masowego, lecz wymaga tworzenia obok niego wspólnot i kręgów łączących ducha modlitwy i apostołstwa, tak aby podstawowa płaszczyzna duszpasterstwa, jaką jest parafia, stawała się „wspólnotą wspólnot” o charakterze rodzinnym, zawodowym, młodzieżowym. Duże możliwości formacji chrześcijańskiej stwarzają organizacje, stowarzyszenia i ruchy katolickie. Dzisiaj mówi się często o zagubieniu człowieka, utracie poczucia sensu, kryzysie tożsamości. Wspólnoty oparte na więzi osobowej i naznaczone głębokim życiem religijnym mogą skutecznie zaradzić tym negatywnym zjawiskom. Wiele problemów, które człowiek ma z samym sobą, łatwiej jest rozwiązać we wspólnocie. W badaniach z lat 1994-1996 młodzież szkół średnich w dziesięciu procentach przyznawała, że nie czuje się w życiu szczęśliwa, natomiast blisko jedna trzecia badanych stwierdziła, że jest przeciętnie albo niezbyt zadowolona z życia, a blisko 16,0% respondentów przyznawało,

²⁴ T. S z a w i e l. *Postawy i orientacje społeczne katolików w trzy lata po rozpoczęciu reform politycznych i ekonomicznych*. W: *Od Kościoła ludu do Kościoła wyboru. Religia a przemiany społeczne w Polsce*. Red. I. Borowik, W. Zdaniewicz. Kraków: Nomos 1996 s. 60-61.

że często lub bardzo często odczuwa bezsens życia²⁵ Życiowa frustracja powodowana jest, być może, niepewnością znalezienia przyszłej pracy, bezrobociem, które szczególnie boleśnie dotyka młodych, trudną sytuacją rodzinną, osobistymi doświadczeniami, poczuciem niesprawiedliwości. Wykorzystanie szans oddziaływania religii i Kościoła w dziedzinie usensownienia ludzkiego życia jest szczególnie ważne w obecnej sytuacji, gdy zaznaczają się pesymistyczne nastroje i niepewność.

3. Obok pogłębiania wiedzy religijnej (aspekt doktrynalny) trzeba będzie zwrócić większą uwagę na aspekty podmiotowe, związane z realizacją różnorodnych potrzeb w zakresie życia religijnego. Kształtowanie poczucia odpowiedzialności i aktywnej roli młodych w Kościele nie jest możliwe do realizacji tylko w ramach katechezy szkolnej, która w dużej mierze zatrzymuje się na aspekcie doktrynalnym. Szybko zapomina się wyuczone prawdy wiary i zasady moralne. Nie wystarczą niedzielne kazania, gdyż nie obejmują całości trudniejszych zagadnień²⁶ Katecheza może być skutecznie uzupełniona chociażby przez działalność na terenie parafii wspólnot, które byłyby miejscami skupienia, dyskusji, spotkań tych ludzi, którzy mają problemy, a którzy w pojedynkę nie potrafią ich rozwiązać. Trzeba więc szukać nowych form kontaktów parafii z młodzieżą, szczególnie szkół średnich, w celu tworzenia więzi wspólnotowych i kształtowania pogłębionej religijności, którą trudno osiągnąć poprzez szkolne procedury katechetyczne. Nastawienie młodzieży stwarza ku temu duże szanse. W badaniach ogólnopolskich w 1998 r. w grupie wiekowej 18-19 lat aż 76,0% badanych deklarowało poczucie związku ze swoją parafią²⁷

4. W zakresie socjalizacji religijnej poważne wyzwanie dla pastoralnej działalności Kościoła stanowią młodzi ludzie o selektywnych postawach w dziedzinie moralności. Duszpasterstwo w praktyce nie może jednak lekceważyć ich wrażliwości moralnej, opartą uparcie za jakimś fałszywym formami fundamentalizmu religijnego, ale nie może też utrzymywać stereotypu katolicyzmu jako religii pobłażliwości, z dużą dozą relatywizmu. Strategia duszpasterska wobec tej grupy ludzi musi mieć na celu kształtowanie religijności pogłębionej, popartej osobistym świadectwem, jasnego określenia

²⁵ M a r i a ń s k i. *Między nadzieją i zwątpieniem* s. 316, 339.

²⁶ H. Ł u c z a k. *Posługa duszpasterska wśród młodzieży polskiej*. Wrocław 1994 s. 160.

²⁷ E. F i r l i t. *Poczucie i przejawy więzi parafialnej w latach dziewięćdziesiątych*. W: *Religijność Polaków 1991-1998* s. 120.

kryteriów katolika i radykalizmu ewangelicznego²⁸ Wymagać to będzie zwrócenia większej uwagi na utrwalanie wiedzy religijnej i kształtowanie odpowiednich przekonań moralnych. Wiele badań nad młodzieżą potwierdza tezę, że naczelnym wyznacznikiem rozwiązywania problemów moralnych staje się własne sumienie. Stąd też wynika pilne zadanie, zwłaszcza dla katechezy, by to sumienie odpowiednio kształtować.

5. Religijność młodego pokolenia zależy w dużej mierze od środowiska rodzinnego, dlatego też duszpasterstwo rodzin należy uznać za jeden z ważniejszych postulatów. Trzeba więc szczególną duszpasterską troską otoczyć rodzinę. W niej bowiem dokonuje się pierwotna socjalizacja religijna, czyli przekaz wartości, poglądów, postaw religijnych. Potwierdzają to wypowiedzi młodych ludzi, których wybory wartości życia codziennego koncentrowały się wokół spraw związanych z rodziną. Trzeba zdawać sobie sprawę z tego, że współczesne społeczeństwo poddaje dzieci i młodzież różnym wpływom, co utrudnia identyfikację z jakimś określonym systemem wartości. Chociaż dzisiejsza rodzina nie kształtuje zbyt stabilnego systemu wartości i przy wchodzeniu w szersze kręgi społeczne łatwo ulegają one przemianom, to jednak z wielu badań wynika, że w Polsce istnieje jeszcze ciągłość przekazu wartości w środowisku rodzinnym oraz pozytywny związek między religijnością rodziców i religijnością dzieci. W badaniach zrealizowanych w różnych środowiskach młodzieży (uwzględniono sześć badań) relatywnie największe wskaźniki procentowe identyfikacji z rodzicami występują w sprawach religijnych (zgodność poglądów): młodzieży i ojców – od 45,4% do 56,6%; młodzieży i matek – od 57,2% do 71,5%²⁹ Międzypokoleniowa zgodność poglądów religijnych i moralnych w rodzinach polskich jest więc wysoka, na co z pewnością wpływa wiele czynników (religijność społeczeństwa, związek z tradycją, działalność duszpasterska). Znaczne wskaźniki dyskontynuacji poglądów spotyka się natomiast w kwestiach polityki czy sprawach życia seksualnego. Spostrzeżenia te mogą być ważne dla duszpasterstwa rodzin.

6. W religijnym wychowaniu młodego pokolenia duszpasterstwo musi zwrócić uwagę na kształtowanie właściwej hierarchii wartości. Duszpasterstwo winno wyjść od poważnej refleksji nad tym, jak w „społeczeństwie wyboru”, prezentującym poprzez media tyle ofert na życie, przygotowywać do właściwych wyborów i właściwego korzystania z wolności. Niczym nieskrępowana wolność może być iluzją, prowadzącą do rozmycia wartości pełniących

²⁸ G o w i n. *Kościół w czasach wolności* s. 463.

²⁹ M a r i a ń s k i. *Kryzys moralny czy transformacja wartości* s. 325-327

podstawową rolę w integralnym rozwoju człowieka³⁰ Demokracja w dziedzinie gospodarczej z jednej strony sprzyja postawom konsumpcyjnym, z drugiej zaś strony wielu młodych postawiła w trudnej sytuacji (bezrobocie, brak perspektyw na przyszłość). Trudno przypuszczać, aby jedynie wymogi konkurencji i wolnego rynku wymusiły właściwy chrześcijański etos pracy, wolę stałego uczenia się, współdziałania dla dobra wspólnego. Jednym z kierunków pracy duszpasterskiej powinno być kształtowanie właściwych wartości społecznych.

7. Ważne jest też, aby funkcja profetyczno-krytyczna Kościoła była wypełniana na niższych szczeblach struktur duszpasterskich. Ta funkcja Kościoła polega z jednej strony na krytycznej ocenie różnych przejawów niesprawiedliwości społecznej, a z drugiej strony na pozytywnej współpracy z innymi podmiotami życia społecznego w kierunku budowania wspólnego dobra społeczeństwa i państwa. Wymagać to będzie z pewnością bardzo roztropnego i przemyślanego poruszania problematyki społeczno-politycznej w ramach głoszenia słowa Bożego. Wbrew obiegowym opiniom, że Kościół powinien ograniczyć działalność do funkcji ściśle religijnych, młodzież oczekuje też jego zaangażowania na polu społecznym. W ogólnopolskich badaniach z 1997 r. 56,8% młodych ludzi mniej lub bardziej zgadzało się z opinią, że dla umocnienia demokracji ważne jest, aby Kościół miał w tym swój udział, a 35,2% aprobowало potrzebę respektowania zasad religijnych w życiu gospodarczym³¹ Tu jednak trzeba wskazać na pewną ambiwalencję postaw wielu ludzi, którzy często głos społecznej nauki Kościoła interpretują jako mieszanie się do polityki, a jednocześnie zarzucają Kościołowi opieszałość w przeciwdziałaniu różnego rodzaju patologiom społecznym czy trudnym sytuacjom.

8. Wreszcie należy podkreślić, że wszelkie „sukcesy” w socjalizacji religijnej młodego pokolenia będą zależeć od osobistych charyzmatów i autorytetu poszczególnych duszpasterzy. Na tym tle mogą zarysowywać się jednocześnie pewne konflikty w płaszczyźnie pastoralnej. Wynikają one z trudności spełnienia tych oczekiwań i życzeń wiernych, które wykraczają poza ramy religijności zinstytucjonalizowanej. Dawniejsze badania socjologiczne wska-

³⁰ J. Ż y c i ń s k i. *Wizja nowej ewangelizacji w przestaniu II Specjalnego Synodu Biskupów Europy a obecne problemy duszpasterskie Kościoła w Polsce*. W: *Nowa ewangelizacja u progu III tysiąclecia. Program duszpasterski na rok 2000/2001* Katowice 2000 s. 53.

³¹ J. M a r i a ń s k i. *Religijność a życie społeczne*. W: *Kościół i religijność Polaków 1945-1999* s. 421-424.

zywały na dwie tendencje przemian autorytetu księdza w Polsce: a) kurczenie się jego władzy ekstensywnej i wzrost zapotrzebowania na charyzmat osobisty – duszpasterz otwarty na potrzeby i problemy ludzi; b) rola księdza coraz bardziej zacieśnia się do spraw czysto religijnych, a także związanych z katolicką nauką społeczną³² Spostrzeżenia te wydają się aktualne także dziś. Oczekiwania młodych ludzi związane są głównie z religijnymi funkcjami kapłana, ale artykułowane jest też zapotrzebowanie na kapłana w sprawach pozareligijnych. Chodzi o to, by ksiądz był otwarty na problemy, które przeżywa współczesne młode pokolenie. Przykładowo młodzież szkół średnich w Lublinie uznawała autorytet księdza w sprawach religijnych – 88,9%; sumienia – 75,4%; moralnych – 66,2%; osobistych – 51,3%; kłopotach rodzinnych – 43,8%; światopoglądowych – 32,4%; wychowawczych 26,6%; spornych – 17,7%; rozrywkowych – 5,3%; politycznych – 5,0%; naukowych – 4,4; ekonomicznych, administracyjnych – 2,2%³³

9. Konkretny duszpasterz napotka z pewnością trudności w spełnianiu swego posłannictwa. Może się bowiem zdarzyć, że ta sama młodzież, która akceptuje potrzebę księdza we współczesnym życiu społecznym, kontestuje instytucje Kościoła, w tym katechezę. W takim wypadku trzeba by zapytać, czy ta postawa jest li tylko wyrazem nihilizmu i anomii w młodym pokoleniu, czy też jest to niewyraźnie sformułowany postulat, aby coś zmieniać w samym przekazie Dobrej Nowiny. W otwartej ankiecie na temat chodzenia do kościoła młodzi wypowiedzieli wiele cierpkich, niestety często prawdziwych, uwag odnośnie do sprawowania liturgii (niestaranność, pośpiech, brak zaangażowania, improwizowanie w modlitwach); głoszenia kazań, w których wielu słuchaczom przeszkadzał pretensjonalizm, moralizatorstwo, potępienia³⁴ Czy więc kontestacja Kościoła przez młodych nie jest czasem kontestacją niewłaściwego modelu Kościoła, który przecież w świadomości młodych kształtuje się przez pryzmat najbliższego środowiska parafii czy katechezy.

³² P i w o w a r s k i. *Socjologia religii* s. 155

³³ P. B r o Ź e k. *Tradycja religijna w środowisku pluralistycznym. Studium socjologiczne*. Lublin 2000 s. 122.

³⁴ *Dlaczego chodzę, dlaczego nie chodzę do kościoła*. Oprac. I. Cieślik. Warszawa 1999.

ZAKOŃCZENIE

Celem powyższych analiz było ukazanie stanu socjalizacji religijnej młodego pokolenia we współczesnym społeczeństwie polskim. Ograniczono się do religijności instytucjonalnej w zakresie postaw wobec wiary, niektórych norm moralności oraz wartości w płaszczyźnie codziennej i ostatecznej. Statystyczny obraz religijności młodego pokolenia znacznie odbiega od modelu przekazywanego przez Kościół. Dotyczy to szczególnie wybiórczego traktowania nauki moralnej. Można się więc spodziewać, że socjalizacja młodzieży w kontekście społeczeństwa pluralistycznego przyniesie ze sobą wiele trudności. Duszpasterstwo, chcąc być skuteczne, nie może tych trudności rozpatrywać w kategorii dramatu, lecz musi je odważnie podjąć i odczytać jako znaki czasu. Do wypróbowanych form duszpasterstwa tradycyjnego trzeba dołączyć takie metody i formy działalności, które uwzględnią zróżnicowane potrzeby duchowe i fizyczne współczesnego człowieka. Jest to jedyna droga do zatrzymania w Kościele tych, którzy się z nim w pełni identyfikują, oraz przyciągnięcia doń tych, którzy wiarę religijną niosą jeszcze jako bagaż tradycji kulturowej lub już się jej pozbyli, przechodząc na pozycje obojętności lub niewiary.

BIBLIOGRAFIA

- B r o ż e k P.: Tradycja religijna w środowisku pluralistycznym. Studium socjologiczne. Lublin: RW KUL 2000.
- Duszpasterstwo a wyzwania XXI wieku. Materiały z sympozjum pastoralistów polskich 22-24 kwietnia. Red. J. Ostrowski. Kielce: Jedność 2001.
- F r i e s l C., R i c h t e r M., Z u l e h n e r P. M.: Werthaltungen und Lebensstile junger Menschen in Europa. Wien: Österreichische Institut für Jugendforschung 1993.
- G o w i n J.: Kościół w czasach wolności 1989-1999. Kraków: Znak 1999.
- H e p p G.: Asketische Werte. Zur ihrer Bedeutung im Spannungsfeld von Selbstentfaltung und Gemeinwohl. „Kirche und Gesellschaft” 164:1989.
- H u r r e l m a n n K.: Einführung in die Sozialisationstheorie. Über den Zusammenhang von Sozialstruktur und Persönlichkeit. Weinheim-Basel 1993.
- K a m i ń s k i R.: Duszpasterstwo w społeczeństwie pluralistycznym. Lublin 1997.
- Ł u c z a k H.: Posługa duszpasterska wśród młodzieży polskiej. Wrocław 1994.

- M a r i a ń s k i J.: Kryzys moralny czy transformacja wartości. Studium socjologiczne. Lublin: TN KUL 2001.
- M a r i a ń s k i J.: Między nadzieją a zwątpieniem. Sens życia w świadomości młodzieży szkolnej. Lublin: TN KUL 1998
- M a r i a ń s k i J.: Młodzież między tradycją i ponowoczesnością. Wartości moralne w świadomości maturzystów. Lublin: RW KUL 1995.
- Od Kościoła ludu do Kościoła wyboru. Religia a przemiany społeczne w Polsce. Red. I. Borowik, W. Zdaniewicz. Kraków: Nomos 1996.
- P i w o w a r s k i W Kontekst społeczeństwa pluralistycznego a problem permanentnej socjalizacji religijnej. W: Z badań nad religijnością polską. Studia i materiały. Red. W Piwowski, W. Zdaniewicz. Poznań-Warszawa: Pallottinum 1986 s. 73-82.
- P i w o w a r s k i W.: Socjologia religii. Lublin: RW KUL 2000.
- Religijność Polaków 1991-1998. Red. W Zdaniewicz. Warszawa: PAX, ISKK SAC 2001.
- Rodzina w zmieniającym się społeczeństwie. Red. P Kryczka. Lublin: RW KUL 1997.
- Socjologia wychowania. Wybór tekstów. Oprac. H. Mielicka. Kielce: Wydawnictwo Stachurski 2000
- Wartości religijne i moralne młodych Polaków. Raport z badań ogólnopolskich. Red. J. Mariański, W Zdaniewicz. Warszawa: Pallottinum 1991.
- W c i ó r k a B.: Religijność Polaków. Identyfikacje religijne w latach 1986-2000 i ich związki z postawami obywatelskimi w III Rzeczypospolitej. Wystąpienie przygotowane na XI Ogólnopolski Zjazd Socjologiczny. Warszawa 2000 (mps)
- Z n a n i e c k i F.: Socjologia wychowania. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 2001.

RELIGIOUS SOCIALIZATION OF THE YOUTH

S u m m a r y

The author discusses religious socialization as a process of cultural transmission of religious heritage. Its goal is not to preserve the hitherto state of religiousness, but to shape a truly religious maturity based on a personal choice. Basing oneself on sociological research, mainly as regards general attitudes toward religious faith and morality, everyday and ultimate values, the author states that contemporary young Poles have considerably departed from the official teaching of the Church. This concerns especially the sphere of morality where selective approach to moral norms that can be derived from religion is most apparent. This state of affairs should be a challenge to intensify pastoral activities with a view to shape a mature religious personality. The author quotes a few guidelines addressed to pastoral care in the context of social and cultural plurality. The most important are the following: enhance groups and fellowships in which the individual may realize his or her needs as regards the development of religious life; the shaping of a proper hierarchy of values of the young generation; the teaching should include the subject and not only the doctrine; the shaping of religiousness in families which are the first subject of the socialization of religion; personal moral testimony of the priest and catechist.

Translated by Jan Kłos

Słowa kluczowe: socjalizacja religijna, pluralizm kulturowy, religijność, wartości religijno-moralne.

Key words: religious socialization, cultural plurality, religiousness, religious-moral values.